

Raximqulova Maxbuba Baxronovna,
Samarqand viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
"Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim
metodikalari" kafedrasini mudiri, dotsent

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XXI ASR KO'NIKMALARI ASOSIDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH AHAMIYATI

UDK: 372.3.4

DOI: 10.34920/SO/VOL_2024_ISSUE_1_6

RAXIMQULOVA M.B. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XXI ASR KO'NIKMALARI ASOSIDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH AHAMIYATI

Maqolada boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limni yo'lga qo'yishning ayrim talab va shartlari yoritilgan bo'lib, integratsiyalashgan darsning umumiy xususiyatlari atroflicha bayon etiladi. Shuningdek, muallif integratsiyalashgan darslarning umumiy mundarijasidan kelib chiqqan holda, bu turdagi dars loyihasiga doir mashg'ulot strukturasi hamda integratsiyalashgan texnologiyani tasniflaydi.

Tayanch so'z va tushunchalar: boshlang'ich ta'lim, integratsiya, integratsiyalashgan darslarning strukturasi, refleksiya, fanlararo aloqa, texnologiya, didaktik o'yinlar.

РАХИМКУЛОВА М.Б. ВАЖНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕГРИРОВАННЫХ УРОКОВ НА ОСНОВЕ НАВЫКОВ XXI ВЕКА В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье выделены некоторые требования и условия внедрения интегрированного обучения в начальных классах, а также подробно описаны общие особенности интегрированного урока. Также, классифицирует структуру обучения и интегрированную технологию, относящуюся к данному типу проекта урока, исходя из общего содержания интегрированных уроков.

Ключевые слова и понятия: начальное образование, интеграция, структура интегрированных уроков, рефлексия, межпредметная связь, технология, дидактические игры.

RAKHIMKULOVA M.B. THE IMPORTANCE OF ORGANIZING INTEGRATED LESSONS BASED ON 21ST CENTURY SKILLS IN PRIMARY EDUCATION

The article highlights some of the requirements and conditions for the introduction of integrated education in primary classes, and describes the general features of the integrated lesson in detail. Also, based on the general content of integrated lessons, the author classifies the training structure and integrated technology for this type of lesson project.

Key words and concepts: primary education, integration, structure of integrated lessons, reflection, interdisciplinary communication, technology, didactic games.

Kirish.

O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabr-dagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5538-son Farmoniga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi tasdiqlandi, O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish borasida bir qancha ishlarni amalga oshirish ko'zda tutilgan.

Uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish, ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va budjetdan tashqari mablag' bilan ta'minlashning samaradorligini oshirish, yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hisobiga davlat ta'lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish, yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish masalasi bugungi kunning eng dolzarb masalasi hisoblanadi.

Ilmiy jarayonda innovatsion ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish va loyihalashtirish, integratsiyalashgan ta'limni rivojlantirishda boshlang'ich ta'limning o'rni, global ilmiy jarayonda filologik ta'limni rivojlantirish hamda tabiiy va aniq fanlarni o'qitishda integratsiyalashgan ta'lim yo'nalishlar bo'yicha talaygina ishlarni amalga

oshirish rejalashtirilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'yin ta'lim texnologiyasi asosida refleksiv ko'nikmalarini shakllantirish, o'yin – ta'limiy faoliyat sifatida, bola shaxsini rivojlantirishda didaktik o'yinlar mavzulari doirasida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish masalalari haqida fikr yuritilgan.

Tadqiqotning maqsadi – boshlang'ich ta'limda zamonaviy axborot kommunikatsiyalari texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalari asosida integratsiyalashgan darslarni tashkil etish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgandir. Ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda integratsiyalashgan ta'limni rivojlantirish borasidagi ishlarni amalga oshirishda barcha fanlarning o'rni muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'sib kelayotgan yosh avlodni hamda mahoratli pedagoglarni har tomonlama barkamol inson sifatida ko'rish, ularga o'z qiziqishlarini inobatga olgan holda qo'shimcha bilimlar berish hamda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda jamiyat ravnaqi uchun xizmat qilishlariga shart-sharoitlar yaratib berish maqsad qilib olingan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilarni tashkil etadi:

- boshlang'ich sinflarda ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich tatbiq etildi;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'yin ta'lim texnologiyalari asosida refleksiv ko'nikmalari shakllantirildi;
- integratsiyalashgan ta'limni rivojlantirishda boshlang'ich ta'limning o'rni ochib berildi;
- integratsiyalashgan darslarni tashkil etish inklyuziv ta'limni rivojlantirishdagi ahamiyati tahli qilindi.

Materiallar va usullar.

Aynan globallashtirish davri butun insoniyatning kelajagiga jiddiy xatarlar solib kelayotganligini kundalik hayot, qolaversa, o'sib kelayotgan yosh avlodning axborot oqimi, turli xarakterdagi va tashqi tomondan yetarlicha anglanmagan g'oyalar bilan sug'orilgan mafkuralar girdobida adashmay to'g'ri yo'lni tanlashida yuzaga kelayotgan to'siqlar isbotlamoqda. Jamiyat rivoji, istiqboli bilan bog'liq muammolar bilan shug'ullanuvchi fanlarning falsafiy masalalari qatorida, ta'lim falsafasi ham insonning

ta'lim olish jarayonidagi intellektual darajasini o'rganishga yondosh holda, shaxsni ijtimoiy-insonparvarlik, tabiiy-ilmiy jihatdan kamolga yetkazish masalalari bilan shug'ullanadi. Mantiqan olib qaralganda ham, «ta'lim» so'zi – insonga o'qitish, tushuntirish asosida bilim berish; unga tarbiyaning nazariy fazilatlarini, ma'lum hunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy malakalarini o'rgatishdir.

I.G.Pestalotssi katta didaktik material asosida o'quv fanlarining turli yo'nalishdagi o'zaro bog'liqliklarini yoritib berdi¹. Bunda u quyidagi tamoyillarga amal qildi: shaxsning o'z qadriyatini anglashi; bolani tabiat ato etgan qobiliyat va imkoniyat asosida tarbiyalash; bolani har tomonlama tarbiya etishga qaratilgan ko'rgazmalilik. U bir fanning ikkinchi fandan ajratib olinishidagi alohida noo'rin jihatlarini ham asoslab berdi.

O'z davrida Y.A.Komenskiy, K.D.Ushinskiy kabi mashhur G'arb ilg'or pedagoglari ma'lum muddat ta'lim tizimida ustuvor o'ringa ega bo'lgan suhbatga asoslangan metodlarni keskin qoraladilar va bu metodlarning mutlaqligini inkor etdilar². Ular o'z qarashlari hamda tajribalari bilan bu metodlarni amaliy va ko'rgazmali metodlar bilan to'ldirish shartligini isbotlashga harakat qildilar.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga muvofiq, ta'lim-tarbiyaviy jarayonda jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi aloqalarni uyg'unlashtirish, atrof-muhitga ijodiy munosabatni o'rnatish va shakllantirish muammolari muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunga kelib, an'anaviy o'qitish o'rnini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar egallamoqda. Shu nuqtai nazardan qayd etish lozimki, XX asrning yakuni texnokratik taraqqiyotga nuqta qo'yib, gumanitar madaniyatning ibtidosiga yo'l ochdi. Kuch va qo'rquv mantig'ining ong va muhabbat falsafasiga almashingani XXI asrning o'ziga xos strategiyasidir.

Demak, ta'lim-tarbiyada ham amalga oshiriluvchi islohotlar mana shu mantiqqa mos tarzda, jamiyatga xizmat ko'rsatishi lozim. Bu o'rinda

noan'anaviy o'qitish shakli – integratsiyaning ahamiyati yanada oshib boradi. Negaki, integratsiyaning darajasiga qarab, uning qo'llanilish texnikasiga ko'ra, amalga oshirilgan texnologiyaning istiqbolini belgilash mumkin bo'ladi. Zero, integratsiya yetarlicha namoyon bo'la olgan, turli xarakterli mazmunning singdirilishi natijasida yangi sifatiy holatga o'tishda asosiy omil bo'lib yuzaga chiqa oluvchi faktor hisoblanadi. Integratsiya chuqur, noan'anaviy ta'lim bilan tavsiflana oluvchi, turfa xarakterdagi katta hajmli o'quv materialining uyg'unlashuvini o'zida namoyon etadi.

Hozirgi kunda tobora ommalashib borayotgan bola shaxsini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalar bizning yurtimizda ham hayotga tatbiq etilib kelinmoqda. Xususan, atrof-muhitga jiddiy munosabatlarning poydevori boshlang'ich sinflarda o'rnatiladi. Insonning bilish qobiliyati, uni qurshab turgan tevarak-olamga nisbatan sergak munosabatini tarbiyalash – o'z-o'zidan shakllanib qoluvchi jarayon bo'lmasdan, insonning ta'lim olish jarayonidagi kompleksli rivojlanishini ehtimol qiluvchi: mashg'ulotlarni darsning mundariyasi, mazmuniga muvofiq pedagogik texnologiyalarni to'g'ri va ongli qo'llashni nazarda tutgan holda tashkil etish talab etiladi. Bunda pedagog asosiy e'tiborni ta'lim oluvchining dunyoqarashini kengaytirish maqsadiga qaratadi. Bu ko'proq integratsiyalashgan tipda o'tkaziladigan mashg'ulotlar bo'lib, ularni tashkil etishda o'qituvchi fanlararo integratsiyaga xos qator jihatlarni yaxshi o'zlashtirishi lozim bo'ladi.

Ta'kidlash kerakki, integratsiya ayrim bo'laklarning yoki elementlarning bir-biriga qo'shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishidir. «Integratsiya» tushunchasi XVIII asrdayoq Spenser tomonidan izohlangan edi. Integrativ ta'limni yo'lga qo'yishdan oldin, uning tasnifi – integrativ ta'limning sinflarga bo'linishi (klassifikatsiya) borasida ma'lum tushuncha hosil qilish lozim bo'ladi. Pedagogika fanlari doktori, professor R.A.Mavlonovada bu tasnif quyidagicha ifoda etiladi:

– chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar;

– asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar;

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2024, 1 (134)

¹ Osnovniye idei I.G.Pestalotssi. <http://uchitel76.ru/osnovne-idei-i-g-pestalocci/>.

² Kukushin B.C., Boldireva-Varaksina A.V. Pedagogika nachalnogo obrazovaniya. / Pod obsh. red. B.C.Kukushina. — M.: IKS «MarT»; Rostov n/D: Izdatelskiy sentr «MarT», 2005.

- umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar;
- fan evolyutsiyasi bilan bog'liq muammolarni, tabiatni ilmiy nuqtai nazardan o'rganish uslublari, olamning ilmiy ko'rinishini o'rganish asosidagi kurslar;
- kompleks obyektlar asosida;
- turli muammolar asosida;
- faoliyat asosida¹.

Binobarin, mazkur tadqiqotda urg'u berib qaralayotgan boshlang'ich ta'limdagi integratsiya o'z atrofida: o'qish, matematika, tabiatshunoslik, rasm, mehnat singari o'quv fanlari hamda ingliz tilini jamlaydi. O'z darsini integratsiyalashgan usulda tashkil etayotgan o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchisining yoshi, aqliy rivojlanish darajasi va albatta qiziqishlari doirasiga mos tarzda vosita va usullar tanlaydi. Integratsiyalashgan dars loyihasining tematikasi o'quv dasturining qaysidir masalasiga tegishli bo'lishi mumkin, bunda alohida qaralgan iqtidorli o'quvchilar va umuman, sinf o'quvchilaridagi mazkur mavzu yuzasidan o'zlashtirish darajasini belgilovchi bilimni chuqurlashtirish, o'rganish jarayonini differensiallashtirish maqsad qilib olinadi.

Integratsiyalashgan dars odatdagi darslardan:

- aniqligi, ixchamligi, o'quv materialining zich ko'lamli;
- darsning har bir bosqichida integratsiyalanayotgan o'quv fanlarining har taraflama mantiqiy shartlanganligi;
- berilayotgan o'quv materialidagi keng ko'lamli axborotga egaligi bilan ajralib turadi.

Integratsiyalashgan darsda maqsadni bir necha fanlarning aloqadorligini inobatga olgan holda belgilash lozim bo'ladi. Bunday mashg'ulotda o'quvchiga beriladigan topshiriqlarning optimal yuklama ko'lamini zimdan hisob-kitob qilib olish kerak. Mashg'ulotni olib boruvchi bir necha o'quv fanlari o'qituvchilarining darsdagi faoliyati, xatti-harakati muvofiqlashtirilishi shart. Mazkur mashg'ulotlarning pirovard natijada xulosalanishi talab qilinadi. Integratsiyalashayotgan fanlarning bittasi asosiy deb olinishi darkor.

Misol uchun, boshlang'ich sinflarda o'tiladigan mehnat darslari mundarijasida inte-

gratsiya jarayonini ko'rib o'tsak. «Qog'ozdan savatcha yasash» mavzusidagi mashg'ulotni o'tkazish uchun o'qituvchi o'z ish faoliyatini quyidagi ketma-ketlikda rejalashtirarkan, bu bilan u ta'lim mazmuniga qo'yilgan talablarga mos keluvchi darsni loyihalashtirgan hisoblanadi. Ushbu mashg'ulotni tabiatshunoslik, matematika, tarbiya darslari hamda ingliz tili bilan uyg'unlashtirish mumkin bo'ladi. Boshlang'ich sinf mehnat darslarini integratsiyalashgan interfaol shaklda tashkil etishda, qurilish konstruktorlik va texnik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lib, shu turdagi o'yinlar ko'magida o'qituvchi hamda o'quvchining kreativligi oshadi. Bunda texnik moslamalar, qurilish detallari to'plami, konstruktorlar, mehnat o'yin qurollarining ba'zi turlari, mexanik, magnit, elektr, elektron va boshqa qurilmalarga urg'u berilib qolmasdan, o'quvchilar ijodkorligi uchun audiovizual-multimedia vositalari va texnik predmetlarga o'rin ajratiladi. Bunday o'yinlar bolalarning mazkur yosh xususiyatlariga mo'ljallangan bo'lishi bilan birga, ulardan mustaqil syujetli o'yinlarda, o'quvchilarning tadqiqotchilik xususiyatlarini takomillashtiruvchi bilishga oid o'yinlarda foydalanish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun haqiqiy mehnat qilishga yordam beradigan o'yinlarga mo'ljallangan: bolalar tikuv, to'quv va to'qimachilik mashinalari, bolalar qishloq xo'jaligi va maishiy mehnat qurollari, badiiy-dekorativ va bosma ishlar to'plamlari haqiqiy ma'noda mehnat darslarini maroqli va sevimli jarayonga aylantira oladi. Shuningdek, dars jarayonida muayyan mehnat topshirig'ini bajarish jarayoniga oid elektron taqdimotlar, darsning integratsiyalashgan qiyofasini ta'minlovchi: tabiatshunoslik, matematika, ona tili va odobnoma, jismoniy madaniyat singari fanlararo bog'liqlikka ishora qiluvchi turli videoroliklarni namoyish etish o'rinlidir.

Masalan, qog'ozdan har xil shakl va o'yinchoqlar yasash san'atiga doir mashg'ulotda shakli yasalayotgan jonivorga oid ertak, multfilm epizodlari ekranda namoyish etilishi, o'quvchilar tomonidan mavzuga oid she'r va maqollarning ifodali o'qib berilishi singari vositalar jarayonni tezlashtiradi, intensivlashtiradi. Qolaversa, tabiat jonzotlarini o'rganishga qaratilgan «Men kimman?», tikuv, yopishtirish, yasash, to'qish topshiriqlarini tez muddatda bajarishga o'rgatuvchi

¹ Mavlonova R.A. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Metodik qo'llanma. – T.: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat universiteti, 2005. [http:// library.ziyounet.uz/ru/book/33810](http://library.ziyounet.uz/ru/book/33810).

«Estafeta», ranglar va shakllarni o'rgatuvchi «Ho'p» kabi rivojlantiruvchi o'yinlarni o'tkazish ham darsning talab darajasida muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. Shunday qilib, integratsiyalashgan ta'limning samarasi ta'lim shaklini to'g'ri, pedagogik asoslangan tarzda tanlash bilan keskin ravishda bog'liq bo'lib, bunda har uch turdagi: ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarning chuqur tahlili talab qilinadi. Predmetlararo integratsiyani, shuningdek, sog'lom muhit, o'zaro hurmat va ijodiy hamkorlik hukm surgan pedagogik jamoadagina amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Integratsiyalashgan darsning yutuqli jihatlari quyidagilardan iborat:

1. Bu turdagi mashg'ulotlarda bola olamni bir butun, yaxlit holda tasavvur etishni boshlaydi.

2. Bola potentsiali rivojlanadi, atrof-muhitni katta qiziqish bilan o'rganishga kirishadi, hodisalar uning ongida mantiqiy, fikriy, sababli yechimni qidirib topishga unday boshlaydi. Natijada, muloqot qobiliyati, taqqoslash-qiyoslash, umumlashtirish va xulosa qilish qobiliyatlari taraqqiy etib boradi.

3. Mashg'ulot shakli standart emasligi bilan qiziqarli – bunday darslarda rivojlantiruvchi maqsad ayniqsa, yuqori darajada ta'minlanadi.

4. O'qituvchi kreativligi, kasbiy kompetensiyasini o'stiruvchi asosiy omillardan hisoblanadi. Demak, darslarni integratsiyalashgan shaklda tashkil etish nafaqat darsning maroqli va sermazmun o'tishini, balki o'quvchilar dunyoqarashining har tomonlama rivojlanishini kafolatlaydi. Fanlararo bog'liqlik, fanlararo falsafiy masalalarni shaxsan his etmay turib, o'quvchiga integratsiyalashgan mashg'ulotni taqdim etmaslik to'g'ri bo'ladi, zero, anglanmagan integratsiya o'quvchi ongidagi bilish jarayonini mavhum holatga, u orqali chalkash xulosalarga taqab qo'yadi.

Natijalar va muhokama.

Fanlararo aloqadorlik nazariyasining taraqqiyotida tabaqalashtirilgan holat hukm sursa ham amaliyotda integratsiya, o'zaro aloqadorlik fanning ijtimoiy ahamiyatini yanada oshiradi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan fanlararo aloqadorlik muammolarini hal etishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ijtimoiy hayot talabidir.

Boshlang'ich maktabda integratsiyani amalga oshiruvchi bo'g'in vazifasini o'qituvchining

o'zi amalga oshiradi. U bolalarning matematikaga, yozishga, tabiat ko'pgina boshlang'ich tushunchalarga va yana ko'pgina narsalarga o'rgatadi. O'z kuch va imkoniyatlari darajasida bu ishni amalga oshiradi. Boshlang'ich sinflarda bir o'qituvchining dars berishini, integratsiyaning bir usuli deb hisoblasak ham bo'ladi. Integratsiyani amalga oshirishning usullari yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin, muammoning mohiyati shundaki, usullarning birlaridan yuz o'girib, ikkinchisidan barcha darajalarida o'qituvchilarning (psixologik va fiziologik) yosh xususiyatlarini hisobga oladigan integratsiyalashgan choralar tuzishni kiritishidir.

Muammoning bunday qo'yilishi integratsiyaning turli ta'lim pog'onalarida turli xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Boshlang'ich maktabda integratsiyani bir-biriga nisbatan yaqin fanlarni birlashtirish asosida ko'rish maqsadga muvofiq. Ta'limning keyingi pog'onalaridan u asosiy fanlarning chegaralarini birlashtirishga harakat qiladi. Bugungi kunda, ya'ni ta'lim-tarbiyaning hozirgi zamonaviy bosqichida o'qituvchining ishlash tizimi tubdan o'zgarimoqda va pedagogik texnologiyalar, integratsiyalar, innovatsiyalar amaliyotda keng qo'llanilmoqda.

O'quv fanlararo aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarning egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok qilish qobiliyati, faolliklari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. O'quv fanlararo aloqadorlikni turli o'quv fanlari bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta'minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim.

«Intergratsiya» so'zi lotincha integratio-tiklash, to'ldirish, «integer» butun so'zidan kelib chiqqan. Integratsiya tushunchasi quyidagi ikki xil jarayon sifatida talqin etiladi: birinchidan, tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon; ikkinchidan, tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni. Genetik jihatdan integratsiya-uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o'zaro aloqadorlik va nihoyat o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, kengaytiruvchi hamda chuqurlashtiruvchi, o'quv predmetlari mazmunini eng kamida ta'lim standartlari darajasida sintezlab, mantiqan tugallangan mazmun shakli va oliy darajasidir.

Chunki predmetlararo aloqadorlikning har qaysi quyi darajasi, o'rganilayotgan o'quv predmetlari doirasida ma'lum didaktik birliklar orasida o'rnatilib, ularni o'rganish mazmunini va muddatlarini muvofiqlashtirishni ko'zda tutadi, bundan farqli o'laroq integrativ aloqadorlik asosida tashkil etilgan o'quv predmeti yoki integratsiyalab o'rganilayotgan predmet, hodisa yoki jarayonlarni yaxlit tizim shaklida har tomonlama aloqadorlik va munosabatlar nuqtai nazaridan talqin etishni talab etadi. Bu o'z navbatida hozirgi va istiqbol talablariga javob beradigan, mustaqil fikr yurituvchi va ijodiy faoliyat ko'rsatuvchi, yetuk shaxsni shakllantirishga imkon beradi.

Zero u tahsil oluvchilardan faqatgina tahlil qilish va sintezlash operatsiyalarini talab qilish bilan chegaralanib qolmasdan, balki mavhumlashtirish, algoritmlashtirish, turkumlash, shartli belgilar yordamida ifodalash, sabab oqibatli aloqadorlikni aniqlash, tahlil etish, sintezlash, tizimlashtirish, modellashtirish kabi yuksak darajali tafakkurlash operatsiyalarini talab etadi. Bu operatsiyalar o'rganilayotgan ob'ektni barcha muhim jihat va xususiyatlarini ajratib olib (tabaqalashtirib), mohiyati va mazmunini anglab etish va ularni umumlashtirish orqali amalga oshiriladi. Demak, integratsiya har doim ham uning ikkinchi tomoni bo'lgan tabaqalashtirish (differentsiatsiya)ga tayangan holda rivojlanib boradi yoki aksincha. Integratsiya masalasini pedagog olimlar va amaliyotchilar quyidagi yo'nalishlarda tadqiq etishni tavsiya etadilar:

- o'quv predmetlari va fanlar turkumi doirasidagi mazmunni integratsiyalab o'rganish;
- turli o'quv predmetlaridan tahsil beruvchi shaxslarning faoliyatlarini integratsiyalash;
- ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish shakllarini integratsiyalash va shu kabilar. Bu yo'nalishlarning har birining aniq.

Chet el ta'limi tajribasi shuni ko'rsatdiki, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni rivojlantirish uchun asos bo'luvchi integratsiyalashgan fanlar ko'pgina mamlakatlar o'quv dasturlaridan allaqachon joy olgan. Ularda asosiy e'tibor o'quvchilarga boshlang'ich ta'lim orqali faqat o'quv predmetlari asosida bilim berishni emas, balki ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ko'pgina xorijiy mamlakatlar boshlang'ich maktablarining o'ziga xos xususiyati integratsiyalangan kurslar bo'yicha

ta'lim bo'lib qoldi. Kursning maqsadi bolani dunyo bilan suhbatga tortish, inson, tabiat, jamiyat, fan, san'at bilan suhbatlashadigan; faqat odamlar suhbatlashadigan til bilangina emas, hayvonlar, o'simliklar tili bilan, rassomlar, musiqachilar, olimlar foydalanadigan til bilan tanishtirishdir. Olamning umumiy ko'rinishini tovushlar, tasvirlar, ranglar orqali tanishdir; bola esa ham dunyoni, ham o'zini o'rganuvchi, tekshiruvchi o'rniga qo'yiladi". Olimlar qarashlari shuni anglatadiki, ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich sinflardan o'quvchilarda tabiat va jamiyat haqida yaxlit tasavvur uyg'otish va ularning rivojlanish qonuniyatlariga o'quvchi munosabatini tarkib toptirishdan iborat.

Integratsiya - bu fanlarning differensial jarayon davomida yaqinlashuvi va bog'liqligidir. Integratsiya jarayoni fanlar orasidagi aloqani yangi, yuqori sifatda bir-biriga bog'lash bosqichi bo'lib, o'zini yuqori ko'rinishda namoyon etadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, integratsiya jarayoni asoslari uzoq o'tmishdagi xalq pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan. Integratsiya fanlararo bog'liqlikdir. Fanlararo bog'liqlik asoslari tabiatni to'la holda o'quv darsliklarda ko'rsatish va tushuntirish zaruratidan paydo bo'lgan. Ulug' didaktik Yan Amos Komeniskiy ta'kidlashicha: «Bir-biri bilan bog'liq bo'lgan hamma narsa, xuddi shunday holda o'rganilishi kerak»¹. Fanlararo bog'liqlik g'oyasiga keyinchalik juda ko'p pedagoglar yondashib, uni rivojlanishi va umumlashtirilishiga hissa qo'shdilar. D.Lokk g'oyasiga ko'ra: «Ta'lim mazmunining aniqlanishida bir fan boshqa fanlar elementlari va faktlari bilan to'ldirilishi kerak»². Pestalossi bir fanning boshqa bir fandan uzoqlashuvi hatto xavfliligini ta'kidlaydi. Bolgariyalik olimlar tabiiy-ilmiy bilimlarni o'z ichiga olgan, 10-12 yoshli bolalarga mo'ljallangan integratsiyalangan kurs yaratishdi.

AQSH o'rta maktablarining katta sinflarida o'z ichiga fizika, kimyo, geografiya, geologiya, kristallografiya, tuproqshunoslik, politologiya

¹ Kukushin B.C., Boldireva-Varaksina A.V. Pedagogika nachalnogo obrazovaniya. / Pod obsh. red. B.C.Kukushina. — M.: IKS «MarT»; Rostov n/D: Izdatelskiy sentr «MarT», 2005.

² Mavlonova R.A. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Metodik qo'llanma. — T.: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat universiteti, 2005. <http://library.ziyonet.uz/ru/book/33810>.

va shu kabilarni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich ta'limda integratsiyani amalga oshiruvchi bo'g'in vazifasini o'qituvchining o'zi amalga oshiradi. U bolalarning arifmetikaga, yozishga, tabiat va ko'pgina boshlang'ich tushunchalarga o'rgatadi. O'z kuch va imkoniyatlari darajasida bu ishni amalga oshiradi. Boshlang'ich ta'limda integratsiyani bir-biriga nisbatan yaqin fanlarni birlashtirish asosida ko'rish maqsadga muvofiq.

Ta'limning keyingi pog'onalarida u asosiy fanlarning chegaralarini birlashtirishga harakat qiladi. Boshlang'ich ta'lim-tarbiyani integratsiyalashda ijobiy va salbiy omillar mavjudligini hisobga olish kerak. Bu omillar integratsiyaning usullarini belgilab beradi. Y.M.Kolegin va O.L.Aleksenko integratsiyaning salbiy omillarini ko'rsatib beradilar: o'quv predmetlarining chegaralangan soni - olinayotgan katta hajmdagi bilimlarning mazmuni olamning haqiqiy ko'rinishini, qismlarining o'zaro bog'liqligini aks ettirish bilan to'ldirish mumkin¹. Juda muhim bo'lgan o'qish, yozish va sanoq ko'nikmalarini shakllantirish zarurati. Bu narsalar xuddi fanlarga bo'linib o'qitishni talab qiladiganga o'xshaydi. Lekin o'qish va matematikani o'qitishning an'anaviy tajribasi ham keng integratsiyalashgan imkoniyatlar haqida dalolat beradi.

Bunda o'qish fan sifatida o'z ichiga faqat badiiy matnlarni emas, tarix, tabiatshunoslik bo'yicha materiallarni oladi. Matematika, arifmetika, algebraik va geometrik materiallarni o'z ichiga oladi. Bunday integratsiya muhim ko'nikmalar hosil qilishga xalaqit bermaslik, aksincha, ularni shakllantirishga kafolat beradi. Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqidagi yaxshi tasavvur asoslarini qo'yishi va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatlarini shakllantirishdir. Mana shuning uchun kichik maktab o'quvchisi predmet yoki voqeelik hodisalarining bir necha tomondan ko'rish muhimdir: mantiqiy va emotsional tomondan, badiiy asarda va ilmiy ommabop maqolada, biolog, so'z ustasi, rassom, musiqachi nuqtai nazaridan va boshqalar.

Asosiy fanlarni o'zlashtirish va olamdagi bor narsalarning qonuniyatlarini tushinishda pred-

metlar ichidagi va predmetlararo aloqalarni o'rnatish ta'limga integratsiyalashga yondashuvning metodik asosidir. Bunga turli darslarga tushunchalarga ko'p marotaba qaytishi, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo'lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Shunday qilib, yaxshi shakllangan tuzilish va o'tkazish tartibiga ega bo'lgan, tarkibiga shu o'quv predmetiga tegishli bo'lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday dars integratsiyasiga asos qilib olinishi mumkin. Lekin integratsiyalashgan darsga boshqa fanlar, boshqa o'quv predmetlari bilan bog'liq tushunchalar tahlil qilishning natijalari kiritiladi. Masalan, "qish", "sovuq", "bo'ron" kabi tushunchalar o'qish, rus tili, tabiatshunoslik, musiqa, tasviriy san'at darslarida ko'rib chiqiladi. Tushunchalarning tahlil qilish boshqa o'quv darslarida o'zlashtirilgan bilimlarga murojaat qilinadigan darslar integratsiyalashgan hisoblanadi.

Dars ijodiy, erkin bo'lishi bilan birga, yaxlit, mantiqan ketma-ket, o'ziga xos o'tishi metodikasiga ega bo'ladi. Umumiy ta'limning poydevorining qo'yadigan boshlang'ich maktabdagi ko'p tushunchalar tabiatshunoslik, rus tili, musiqa, tasviriy san'at va boshqalar uchun umumiydir. Hozirgi kunda bir qator predmetlari uchun umumiy bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asosiy bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish lozim. Shu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o'rgatilishi va zarur o'qitishning vositalari bilan ta'minlanishi kerak.

Yondosh fanlarni uyg'unlashtirish asosida tuzilgan kurslar yangi tabiiy fanlar va ilmiy yo'nalishlar hosil bo'lishiga olib keldi. Yuqoridagi fikrlarga tayanib, integratsiyani o'qituvchilarning turli fanlar bo'yicha kuzatishlari va xulosalarini tasdiqlab yoki chuqurlashtirib beruvchi yangi dalillarni topib berish manbai deb baholash mumkin. Integratsiya fanlarning mexanik birlashishi bo'lmay, balki fanlararo sintez bo'lib, alohida tizimlarning yaqinlashishi, bog'lanishi va yagona bir yangi narsaning yaratilishidir. Integratsiya ta'lim maqsadi sifatida olam tizimining alohida qismlari bog'liqligini ko'rsatuvchi bilimlarni berish emas, bolani barcha elementlari bir-biriga bog'lik yaxlit olamni tasavvur qilishga birinchi qadamlarida o'rgatish kerak. Bu

¹ Kukushin B.C., Boldireva-Varaksina A.V. Pedagogika nachalnogo obrazovaniya. / Pod obsh. red. B.C.Kukushina. — M.: IKS «MarT»; Rostov n/D: Izdatelskiy sentr «MarT», 2005..

maqsadni boshlang'ich maktab amalga oshirishi kerak. Integratsiya-predmetli bilimlar chegarasida yangi tasavvurlarni qabul qilish vositasi. Birinchi navbatda tabaqalashni bilimlar orasida bilmagan joylarni to'ldirish, ular orasidagi aloqalarni o'rganish lozim. Integratsiya - "butun" degan ma'noni bildiradi, demak, u tafakkurning o'sish jarayonlari turli qism va elementlarini bitta butunga birlashtirish, alohida tizimlarning yaqinlashishi, bog'lanishi va yagona narsaning yaratilishidir.

Maktabda o'qitiladigan barcha fanlarda integratsiyalashning ma'lum bir imkoniyatlari aks etib, darsni integratsiyalashgan holda tashkil etish bir qator shartlarga bog'liq. Shuning uchun pedagog va metodistlar yangi dasturni yaratishdan avval, ana shu holatlarning barchasini e'tiborga olishlari lozim. Buning uchun eng avvalo o'qituvchi sinfning tayyorgarlik darajasini, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini, qiziqishlarini hisobga olishi zarur. Jahon ta'lim tizimini o'rgangan holda, O'zbekistonda integratsiyalashgan ta'lim 2022-yildan boshlang'ich sinflarga joriy etildi. Bu jarayon boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy natijalar ko'rsatdi. Boshlang'ich sinflarda tasavvur olamlari kengaya boshladi, ko'proq ma'lumotlar va bilim ola boshlashdi.

Xulosalar.

O'qituvchi darslarni integratsiyalash orqali turli fanlarni kuzatishlari mumkin va olingan xulosalar asosida ma'lumotlarni kengaytirib, tasdiqlab olish imkoniyatiga ega. Ammo ma'lumotlar bazasini o'quvchilarning yosh xususiyatiga moslab jamlagan ma'qul. Negaki, haddan tashqari ko'p ma'lumotlar va bolaning yoshiga mos bo'lmagan tushunchalarning dars davomida qo'llanilishi o'quv faoliyatining inqiroziga olib kelishi aniq. Bu jarayonda o'quvchiga mavzu qiziq tuyilmaydi. Haddan tashqari ko'p ma'lumotlar uni charchatadi, zeriktiradi, asabiy-lashtiradi.

Birinchi, eng asosiysi, bola asosiy negizidagi sodda tushunchani farqlamaydi va o'zlashtira olmaydi. Buning oldini olish uchun o'qituvchi yuqorida keltirilgan ilmiy asoslangan manbalar va berilgan takliflarni inobatga olishi kerak. Bayon qilingan pedagogik va psixologik dalillar ta'limning barcha bosqichlarida integratsiyalashning mazmunini yoritib bera olishga xizmat qilishi lozim.

ikkinchidan, darslarni integratsiyalashgan shaklda tashkil etish nafaqat darsning maroqli va sermazmun o'tishini, balki o'quvchilar dunyoqarashining har tomonlama rivojlanishini kafolatlaydi. Fanlararo bog'liqlik, fanlararo falsafiy masalalarni shaxsan his etmay turib, o'quvchiga integratsiyalashgan mashg'ulotni taqdim etmaslik to'g'ri bo'ladi, zero, anglanmagan integratsiya o'quvchi ongidagi bilish jarayonini mavhum holatga, u orqali chalkash xulosalarga taqab qo'yishi mumkin.

Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'lim berishning zamonaviy metodlarining o'zni va ulardan foydalanishda quyidagi **tavsiyalarni** beramiz:

1. Vaqtdan unumli foydalanish kerak;
 2. Fanlarning o'zaro bir -biri bilan bog'ligiga ahamiyat berish zarur;
 3. Integratsiya darslari aynan o'quvchilarda o'z natijasini ko'rsatyotganligini tahlil qilish lozim;
 4. O'qituvchining o'z ustida ishlashi (rivojlanishi);
 5. O'quvchilarning psixologik xususiyatlarini inobatga olish zarurligi;
 6. Yosh xususiyatlariga alohida e'tibor berishi lozim;
 7. O'quvchilarning qiziqishlariga o'qituvchi ahamiyat berishi kerak;
 8. O'qituvchi fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi, yangilik yaratishga moyil bo'lishi kerak;
 9. Har bir dars muayyan yo'naltirilgan maqsadga ega bo'lishi lozim;
 10. O'qituvchi darsga bir kun oldindan tayyorgarlik ko'rishi kerak;
 11. O'qituvchi integratsiya darslarida metodlardan foydalanishni bilishi shart;
 12. Darsni qiziqarli qilib tashkillashtirish zarur;
 13. Sinfidagi o'quvchilar faolligini oshirish uchun har bitta o'quvchining dars jarayoniga qatnashishini inobatga olish kerak.
- O'qituvchilar integratsiyalashgan darslarni o'tishda yuqoridagi takliflarni inobatga olsa, shuningdek dars o'tish jarayoni va o'quvchilarning darsni tushunishi murakkab bo'lmaydi, hamda darsning samaradorlik darajasi ko'tariladi.

Adabiyotlar:

1. Osnovniye idei I.G.Pestalotssi. - <http://uchitel76.ru/osnovne-idei-i-g-pestalocci/>.
2. Kukushin B.C., Boldireva-Varaksina A.V. Pedagogika nachalnogo obrazovaniya. / Pod obsh. red. B.C.Kukushina. — M.: IKS «MarT»; Rostov n/D: Izdatelskiy sentr «MarT», 2005.
3. Mavlonova R.A. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Metodik qo'llanma. – T.: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat universiteti, 2005. [http:// library.ziyonet.uz/ru/book/33810](http://library.ziyonet.uz/ru/book/33810).
4. "Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi va tarbiya darslarining integratsiyalashuv imkoniyatlari". Gulmira Sodiqova 8-IATCHO'ITM boshlang'ich sinf o'qituvchisi. Boshlang'ich ta'lim gazetasi. 2021-yil, 10-son, 21-bet.
5. "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini fanlarni integratsiyalab o'qitishga tayyorlash". Hayitov Anvar Isomiddin o'g'li, TDPU tadqiqotchisi. Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2022- yil, 3-bet.
6. "Integratsiyalashgan darslarning samaradorligini oshirish va ta'lim prinsiplari". Mavlonova. R, Raxmonqulova. N. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Toshkent "O'qituvchi" 2006.